

Tiede on eettinen projekti

Sami Pihlström

Tutkijakollegiumin johtaja, HY

Käytännöllisen filosofian professori, JY

sami.pihlstrom@helsinki.fi, sami.j.pihlstrom@jyu.fi

1. Johdanto: mitä etiikka on?

- Etiikka = *moraalifilosofia*: filosofista tutkimusta, jonka kohteena on moraalit (moraalisesti oikea ja väärä, hyvä ja paha, hyvä elämä jne.).
 - Yksilö ja yhteisö: laajassa mielessä myös hyvän elämän yhteisöllisiä edellytyksiä tarkasteleva *yhteiskuntafilosofia* voidaan ymmärtää etiikan osaksi.
 - Aristoteles: *Nikomakhoksen etiikka*, *Politiikka*.
- Etiikan näkökulma ja menetelmät filosofisia (käsitteellisiä, abstrakteja), mutta ongelmat voivat olla hyvin arkipäiväisiä (konkreettisia).
- Etiikan ja arvotutkimuksen tasoja: empiirinen arvotutkimus vs. normatiivinen etiikka vs. metaetiikka.
 - Soveltava etiikka?

2. *Entzauberung*: tieteen tutkimassa maailmassa ei arvoja?

- ”Maailman vapauttaminen taiasta/lumouksesta” (*Entzauberung, disenchantment*): objektiivinen, ”arvovapaa” tieteellinen tutkimus (vrt. Max Weber) kuvaa ja selittää todellisuutta sellaisena kuin se on riippumatta mielestä, kielestä, subjektiivisista tarpeista ja näkökulmista, erityisesti arvoista.
 - Maailmassa sellaisena kuin tiede sitä tutkii ei siis ole arvoja: tiede *ei* ole eettinen projekti!?
 - ”Valistuksen tavoitteena on ollut vapauttaa maailma taiasta” (Horkheimer & Adorno).
 - Vrt.: ”Tosiseikan tieteellinen tarkasteleminen ei ole sen tarkastelemista ihmeenä” (Wittgenstein).
- Jos objektiivisia (moraalisia) arvoja olisi, olisivatko ne ”ihmeellisiä”, ”kummallisia” (queer) olioita (J.L. Mackie: *error theory*)? Vaatiiko objektiivisiin arvoihin uskomisen oletusta maailman ”taianomaisuudesta”? Onko *epätieteellistä* pitää tiedettä eettisenä hankkeena?

Entzauberung (jatkoa)

- Mutta: ”jo myytti on valistusta – ja valistus kiepahtaa takaisin myytiksi” (Horkheimer & Adorno).
- Onko *Entzauberung*-henkinen ajatus objektiivisesta, arvovapaasta tieteestä, joka kuvaa ja selittää todellisuutta sellaisena kuin se on, arvoista riippumatta (vrt. tieteellinen realismi), sittenkin myytti?
 - Lähestyn tätä kysymystä (uus)pragmatismien näkökulmasta.
- Ongelma on tärkeä tieteellisen maailmankuvan ja siihen liittyvän kulttuurisen itseymmärryksen kannalta: millaista maailmaa tiede tutkii – ja onko se maailma, jossa elämme?
 - Filosofian – myös akateemisen filosofian – tehtävänä on tarkastella tällaisia kulttuurisesti merkittäviä kysymyksiä.

3. Arvot ja tosiasiat

- Arvojen ja tosiasioiden välisen dikotomian (*fact/value dichotomy*) kritiikki, teesi arvojen ja tosiasioiden yhteenkietoutumisesta (*fact-value entanglement*) – vrt. uuspragmatismi, esim. Hilary Putnam.
- Lähtökohtana yleisempi keskustelu *realismista* (pragmaattinen realismi): maailmaa ”sinänsä” ei ole (tai: maailman sinänsä käsite on mieleton), koska maailma on käsitejärjestelmien, käytäntöjen tms. viitekehysten kautta jäsennetty/rakenteistettu.
 - Pragmatismi: maailman ”rakentamisen” käytäntöpitoinen perusta; olioiden identifioiminen jonkinlaisiksi perustuu inhimillisiin päämääriin, tarkoituksiin jne. (Vrt. William James.)
 - Inhimillinen tavoitteellinen toiminta -> maailmassa olemisen -> maailman jäsentyminen jonkinlaiseksi.
 - Maailma ”rakenteistuu” tieteellisten ym. viitekehysten kautta. Tiede ei kuitenkaan ainoa maailman ”rakentaja” (vrt. myös arkikokemuksen, taiteen, politiikan, uskonnon yms. näkökulmat).
 - Skientismi (tieteisusko): tiede ainoa relevantti näkökulma, ratkaisee kaikki ongelmamme.

Arvot ja tosiasiat (jatkoa)

- Vrt. transsendentaalinen idealismi vs. realismi (Kant).
- Pragmatismikin on ytimeltään kantilaista (kriittistä) idealismia: kokemuksen ja/tai käsitteellistämisen kohteena mahdollinen maailma on inhimillinen, käytäntöjen ja toiminnan myötä muodostuva konstruktio.
 - Transsendentaaliargumentti: sitoutuminen arvoihin on välttämätön ennakkoehto sille, että ”meille” voi olla tosiasioita.
- On mahdotonta (*mieletöntä*) irrottaa maailma pelkkänä tieteellisen tutkimuksen kohteena maailmasta sellaisena kuin se arvopitoisten käsitteistöjen kautta meille hahmottuu.
 - Hylätään pyrkimys ”absoluuttiseen käsitykseen maailmasta”.
 - *Entzauberung* tässä mielessä mahdoton.
 - Esim. jossakin kulttuurissa vallitsevat arvot voidaan kontekstuaalisesti ”eristää” tutkimuskohteeksi. Tämäkin on arvojen ohjaamaa toimintaa, joten ”absoluuttinen” eristäminen (dikotomia) ei onnistu, vaikka tutkimuksen päämääriin sidotut faktat/arvot-erottelut ovat mahdollisia.

Arvot, tosiasiat ja tiede

- Maailman kuvaamisessa käytettävä kieli ei ole arvoneutraalia – paitsi kontekstuaalisessa mielessä, erityisissä, esim. luonnontieteellisissä konteksteissa, joissa arvonäkökohdat tarkoituksellisesti sulkeistetaan mutta jotka myös perustuvat arvoihin (ja joissa tuo sulkeistaminen nähdään arvokkaaksi).
 - Vrt. Iris Murdoch: arvopitoinen kieli määrittää jo tosiasioden ja/tai maailmassa vallitsevien tilanteiden kuvauksia.
 - Vrt. myös Edmund Husserl: elämismaailma tieteen a priori -perustana.
- Tiede itse on arvosidonnainen, moraalinen projekti, koska tiede kulttuurisena käytäntönä on *mahdollinen* vain (moraalisten) arvojen pohjalta ja arvoihin sitoutuneena.
- Tieteellinen kuvaus maailmasta *ei* ole (eikä voi olla – tai emme ymmärrä, miten se voisi olla) moraalisesti neutraali. Arvot eivät ole vain arvoneutraalien faktojen päälle liimattu ”ylimääräinen” kerros (pelkkää kulttuurista ”projektiota” tms.) vaan inhimillisen todellisuuden ydintä.

4. ”Lumouksen” paluu (re-enchantment)?

- Pragmatisminkin kautta? Ehkä, osittain: arvot yhtä todellisia kuin tosiasiat.
- Mutta *ei* pseudotieteellisessä/myyttisessä mielessä: arvojen postuloiminen maailman reaalina elementteinä (todellisuuden ymmärtäminen redusoitumattomasti arvopitoiseksi) ei ole kummallisten (”queer”) olioiden postulointia vailla tieteellisiä perusteita vaan kaikelle – myös tieteelliselle – maailman kuvaamiselle välttämättömän ennakkoehdon huomioon ottamista.
 - Arvot kulttuuria määrittäviä ”yleisyyksiä” (vrt. C.S. Peirce: ”real generals”), eivät yksilöolioita muiden joukossa.
- Vain rajoitettu ”re-enchantment”: myös maailman lumouksesta vapauttaminen perustuu arvoihin. Vrt. kriittinen teoria (Frankfurtin koulu): valistus on itse myytti.

Lumouksen paluu? (jatkoa)

- Vrt. John McDowell: *re-enchantment*, luonnon käsitteen uudelleenajattelu, ”toisen luonnon” (*second nature*) naturalismi.
 - Taustalla mm. Aristoteles, Kant; vrt. myös John Deweyn pragmaattinen, ei-reduktiivinen naturalismi.
 - Luonnon ja kulttuurin yhteensovittaminen – ei dualismia.
 - Vrt.: arvot Karl Popperin ”maailma 3:n” kulttuuriolioina (Ilkka Niiniluoto).
- Tieteen arvosidonnaisuuden tunnustaminen *ei* kuitenkaan (tietenkään) saa johtaa virheelliseen oletukseen siitä, että tutkijoiden subjektiiviset arvostukset saisivat vaikuttaa esim. teorian evidenssistä saaman tuen arviointiin tai tieteellisten päätelmien pätevyYTEEN.

5. Arvot-tosiasiat-yhteenkietoutumisen muotoja

- Kuinka vahvasti meidän on tulkittava teesi arvojen ja tosiasioiden yhteenkietoutumisesta (eli tieteestä eettisenä projektina ja tieteen tutkimasta maailmasta ”moraalisena maailmana”)?
 - *Käsitteellinen*: ”paksuja” (thick) moraalikäsitteitä ja/tai sellaisia sisältäviä väitteitä/arvostelmia ei voida jyrkästi jakaa faktuaaliseen ja evaluatiiviseen komponenttiin.
 - *Ontologinen/metafyysinen*: maailmassa (johon em. käsitteitä sovelletaan) ei ole tällaista jyrkkää jakoa.
- Kuinka selkeästi nämä teesit ovat erotettavissa toisistaan?
 - Pragmatismi: käsitteellinen vs. ontologinen -erottelu problematisoituu, koska ontologia voi koskea vain (käytäntösidonnaisesti) käsitteellistettyä todellisuutta.
 - Arvot kulttuuriolioita (vrt. edellä), mutta juuri sen vuoksi ulottuvat koko todellisuuteen, joka (meille) on väistämättä ”kulttuuristettua”.

Etiikan ja metafysiikan yhteenkietoutuminen

- Jälleen: kuinka vahva teesi tämä on?
 - *Episteeminen*: todellisuutta koskevien (metafyysisten) käsitysten eettiset perustelut (moraalinen, arvoihin perustuva oikeutus)?
 - Käsitteemme maailmasta on viime kädessä perusteltava eettisestä näkökulmasta, moraalisiin (ym.) arvoihin viitaten.
 - *Ontologinen, substantiaalinen*: todellisuutta koskevien käsitysten sisällön määräytyminen niiden eettisten aspektien perusteella (vrt. W. James: pragmaattinen metodi, metafysiikan käsitteiden ja teorioiden ”todellisen sisällön” pragmaattinen arviointi).
 - Käsitteemme maailmasta viittaavat viime kädessä aina myös moraalisiin (ym.) arvoihin eivätkä edes voi viitata arvoneutraaliksi oletettuun todellisuuteen.

Yhteenkietoutumisten yhteenkietoutuminen

- Nämä yhteenkietoutumisteesi(e)n eri versiot ovat itse kietoutuneet toisiinsa (pragmatismiin näkökulmasta) eivätkä siten (ehkä) edes ymmärrettävissä erillisinä: koska maailman käsitteellistämisen ja maailman ”oman” ontologian välinen ero hylätään, myöskään arvojen ja tosiasioiden yhteenkietoutumisen ”pelkän” käsitteellisen tulkinnan ja vahvemman ontologisen tulkinnan välillä ei voida tehdä jyrkkää eroa.
- Vastaavasti: etiikka on relevanttia metafyyssisten käsitysten perusteltavuuden episteemisessä arvioinnissa, mutta vaikuttaa jo siihen, mitä/millaisia nuo käsitykset ovat (eli mikä niiden ”pragmaattinen merkitys” meille on – vrt. James).

6. Pragmatismi ja yhteenkietoutumisteesi(t)

- Miten arvojen ja tosiasioiden välisen dikotomian hylkääminen tulisi pragmatismiin valossa täsmentää?
 - Esim. Putnam jättää tämän kysymyksen hämäräksi ja tarkastelee sitä lähinnä faktuaalisen ja evaluatiivisen kielenkäytön yhteenkietoutumisena (vrt. Putnamin loogis-empiristinen tausta).
 - Pragmatismi ei ole ”antimetafyysinen” suuntaus vaan jatkuvasti tekemisissä metafyyssisten kysymysten kanssa: millaisessa maailmassa elämme?
- *Emergenssi?* Arvot emergoituvat (”kehkeytyvät”, nousevat esiin) tosiasioista: normatiivisuus emergoituu ”pelkästä” faktuaalisuudesta, kuten mentaaliset ominaisuudet fysikaalisista.
- *Vai jatkumo?* Arvot ja tosiasiat jatkumossa keskenään (vrt. Peirce: *synekismi* – sekä metafyysinen että metodologinen periaate).

Pragmatismi ja yhteenkietoutumisteesi(t) (jatkoa)

- Kumpi tulkinta pragmatistisesta entanglement-teesistä on oikea (emergenssi vai jatkumo)?
- Ongelma jää (tässä) avoimeksi – jatkopohdinta tarpeen.
 - Historiallinen vs. systemaattinen kysymys: pragmatismen traditio vs. sen nykykehittelyt.
 - Emergenssin ja synekismin välinen jännite pragmatismen perinteessä: Dewey vs. Peirce.
 - Esim. emergenssin problematiikka ei rajaudu pelkkään mielen filosofiaan vaan ulottuu yleisempään metafysiikkaan ja arvofilosofiaan (kulttuurifilosofiaan, filosofiseen antropologiaan).
 - Tämä aihepiiri kiinnostanee lähinnä pragmatismen historian ja nykymuotojen asiantuntijoita, mutta sillä voidaan toivoa olevan yleisempää kulttuuri- ja myös tieteenfilosofista kantavuutta.

7. Päätelmiä, haasteita

- ”Moraalisesta maailmasta” puhuminen *ei* (tietenkään) implikoi oletusta, että maailma tai kulttuuri olisi moraalisesti korkeatasoisessa tilassa...
- Eikä puhe tieteestä eettisenä projektina (tietenkään) tarkoita, että tieteenharjoittajat olisivat tosiasiasa sen parempia ihmisiä kuin muutkaan...
- Tiede on eettinen projekti ja sen tutkima maailma moraalinen maailma perustavammassa mielessä: se, että meillä on maailma (kokemuksen, kielen, käsitteellistämisen ja tutkimuksen mahdollisena kohteena), edellyttää, että omaksumme (tai kykenemme omaksumaan) siihen moraalin läpitunkemia näkökulmia.
 - Mikä tahansa maailman tarkastelemisen tapa edellyttää tämän moraalisen perspektiivin: moraalit ei ole yksi rajattu, erityinen näkökulma maailmaan tai yksi erityinen kulttuurin alue muiden joukossa, vaan ”kaikkiialla” kulttuurissa ja elämässä, siis myös ”kaikkiialla” tieteessä.

Etiikan opetus ja tutkimus?

- Seurauksia etiikan tutkimukselle ja opetukselle: moraalia ei voida tutkia (ainakaan filosofisesti) asettumalla kuviteltuun moraalisesti neutraaliin näkökulmaan.
 - Moraalin filosofinen tutkimus – etiikka – on aina jo moraalista toimintaa, orientoitumista moraalisten ongelmien läpikäymässä maailmassa.
- Kulttuuri on kokonaisuudessaan eettinen hanke. Yritys jäsentää moraalisia ongelmia vain yhtenä kulttuurin osa-alueena kaventaa moraalin – ihmisenä olemisen jatkuvan eettisen ongelmallisuuden – *vakavuutta*.
 - Tieteen etiikan opetus ei voi olla vain ”ylimääräinen” kurssi, vaan etiikka kuuluu kaikkeen tieteenharjoittamiseen.
- Moraalisten ongelmien ja moraalin näkökulmaan sitoutumisen persoonallisuus (*minun* ongelmiani) ja ehdottomuus, absoluuttisuus (mitä minun *täytyy* tehdä?).
 - Etiikan opetuksessa (tieteen etiikassa tai yleisemmin) ei voida kasvattaa ”alan huippuosaajia” vaan elämäänsä ja sen ongelmiin vakavasti suhtautuvia ihmisiä. Tämä kasvattaminen ei ole vain intellektuaalinen vaan itsessään moraalinen projekti.

Etiikan perustattomuus

- Osa moraalin näkökulman ja siihen sitoutumisen vakavuutta on etiikan *perustattomuus*: millään moraalin ulkopuolisilla näkökohdilla (esim. taloudellisilla, poliittisilla, uskonnollisilla, tieteellisillä) ei voida perustella sitä, ”miksi olla moraalinen”. Moraali velvoittaa meitä vain itsensä vuoksi (vrt. Kant).
 - Haaste tieteen ymmärtämiselle eettisenä hankkeena: jos etiikka/moraali nähdään välineenä johonkin muuhun, esim. kansalliseen kilpailukykyyn tai taloudelliseen menestykseen, ollaan täysin hukassa, ei ymmärretä, mitä moraali on.
 - Tieteelliset (esim. evoluutiopsykologiset) selitykset moraalisen ajattelun ja käyttäytymisen kehitykselle eivät (tietenkään!) kerro, mitä moraalisesti oikea ja väärä (tms.) ovat, vaan ainoastaan, miten käsitykset näistä ovat evolutiivisesti ja historiallisesti muotoutuneet. Tämä kehitys ei voi perustella moraalisiin sitoutumista. (Eikä mikään moraalin ulkopuolinen asia voi!)

”Negatiiviset” moraalikäsitteet

- Esim. syyllisyys, katumus: jokin on vakava moraalinen ongelma tai ilmiö vain, jos se on kuviteltavissa syyllisyyden ja/tai katumuksen kohteeksi. (Vrt. R. Gaita: ”remorse”.)
- Paha/pahuus: moraalialia ei voida kuvata vain kertomalla, mitä hyvä elämä on; on myös pohdittava, mitä pahuus on, millä tavoin hyvän elämän edellytyksiä voidaan rikkoa ja rikotaan jne. Moraalin alaa voidaan näin kartoittaa ”negaation kautta”.
- Yrittäessämme ymmärtää eettistä kulttuuria, moraalista maailmaa ja tiedettä eettisenä hankkeena meidän on osattava kiinnittää huomiota myös näihin (ja muihin) kielteisiin moraalikäsitteisiin. Muuten (jälleen) moraalisen näkökulman vakavuus uhkaa hämärtyä. Moraali ei useimmiten ole ”kivaa”.
 - Vrt. tieteen etiikan kauhuskenaariot (Frankenstein yms.) – kaukana tieteen arjesta mutta relevantteja näkökulmia tieteeseen eettisenä hankkeena.
 - Tieteessä, kuten kaikessa inhimillisessä toiminnassa, voidaan tehdä paljon hyvää ja paljon paha.

8. Lopuksi

- James: pragmaattinen metodi filosofisten (myös metafyyssisten) ongelmien tarkastelussa: mitä (mahdollisia, käsitettävissä olevia) ”käytännöllisiä seurauksia” jollakin käsitteellä/käsityksellä ja/tai sen kohteella voitaisiin kuvitella olevan? (vrt. Peirce)
- Tämä merkitsee myös tieteellisten ja metafyyssisten käsitteiden/käsitysten (potentiaalisten) eettisten ulottuvuuksien tarkastelua.
 - Vrt. Kant: metafyyssiset kysymykset (vapaus, Jumala, sielu) jäävät lopulta käytännöllisen järjen asioiksi.
 - Teoreettisen ja käytännöllisen filosofian rajan hämärtyminen!
- Pragmaattisen metodin merkitys tieteenfilosofiassa ja metafysiikassa: etiikka maailman ymmärtämisen ja selittämisen mahdollisuusehtona.

Kirjallisuutta

- Allison, H.E. (2004), *Kant's Transcendental Idealism*, New Haven: Yale UP.
- Gaita, R. (2004), *Good and Evil: An Absolute Conception*, 2. p., London: Routledge.
- Horkheimer, M. & Adorno, T. (2008), *Valistuksen dialektiikka* (1944, 1947, 1969), suom. V. Pietilä, Tampere: Vastapaino.
- James, W. (2008), *Pragmatismi* (1907), suom. A. Immonen, Tampere: niin&näin-kirjat.
- McDowell, J. (1996), *Mind and World*, 2. p., Cambridge, MA: Harvard UP.
- Niemi, P. (2008), *Minä, maailma ja referenssi*, väitöskirja, JY.
- Niiniluoto, I. (1990), *Maailma, minä ja kulttuuri*, Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, I. (1999), *Critical Scientific Realism*, Oxford: Oxford UP.
- Niiniluoto, I. (2003), *Totuuden rakastaminen*, Helsinki: Otava.
- Pihlström, S. (2005), *Pragmatic Moral Realism*, Amsterdam: Rodopi.
- Pihlström, S. (2009), *Pragmatist Metaphysics*, London: Continuum.
- Putnam, H. (2002), *The Collapse of the Fact/Value Dichotomy*, Cambridge, MA: Harvard UP.
- Putnam, H. (2004), *Ethics without Ontology*, Cambridge, MA: Harvard UP.
- Raatikainen, P. (2004), *Ihmistieteet ja filosofia*, Helsinki: Gaudeamus.
- Wittgenstein, L. (1986), "Esitelmä etiikasta" (1929, 1965), suom. H. Nyman, teoksessa *Kirjoituksia 1929-1938*, Porvoo: WSOY.